

ПИТАЛЬНО-СПОНУКАЛЬНІ БЕЗОСОБОВО-ІНФІНІТИВНІ РЕЧЕННЯ: ДЕЯКІ АСПЕКТИ РІЗНОРІВНЕВОГО АНАЛІЗУ

Стаття присвячена структурно-семантичному та прагматичному аналізу питально-спонукальних безособово-інфінітивних речень. Такі речення в непрямий спосіб виражають суб'єктивно-модальне значення і функціонують як прохання, поради, пропозиції, рекомендації, запрошення, застереження, заборони. Виникнення спонукального значення в аналізованих реченнєвих одиницях забезпечується наявністю в їх структурі модальних лексем зі значенням необхідності, можливості й бажаності здійснення дії, наявністю модальних та заперечних часток, а також інтонацією та контекстом.

Ключові слова: *суб'єктивно-модальне значення, спонукальність, непряме вираження значення, комунікативний намір.*

На сучасному етапі розвитку синтаксичної науки важливе місце в мовознавстві посідає антропоцентричний підхід, що виявляється в посиленні уваги лінгвістів до вивчення реченнєвих одиниць, які виражають суб'єктивно-модальні значення. Такі синтаксичні одиниці розглядаються на формальному, семантичному та прагматичному рівнях організації. Серед речень, яким притаманне суб'єктивно-модальне значення, виокремлюються безособово-інфінітивні речення – конструкції, до предикативного центру яких входять суб'єктивно-модальний компонент та постпозитивний інфінітив – структури на зразок: *Професорові забажалось **зайти** подивиться, [як тішиться простий народ]* (І. Нечуй-Левицький); *А тепер, при подвійній варті,] **нема чого боятися*** (Р. Іваничук). Поряд із безособово-інфінітивними реченнями, значення яких відповідає їх структурі, у мові функціонують асиметричні конструкції, невідповідність форми та змісту яких зумовлена комунікативним наміром мовця. До таких речень і належать питально-спонукальні – структури на

зразок: – *Хіба просити можна вміть?* (Гр. Тютюнник).

Мовознавці відзначали, що питальні конструкції (а між ними й безособово-інфінітивні) можуть передавати спонування – вольове відношення, що відображає певну поведінку учасників спілкування, зокрема повідомлення мовцем своєї волі та очікування на нього реакції слухача. Так, М. У. Каранська звертає увагу на властиві усному мовленню питально-спонукальні речення – конструкції зі значенням пропозиції або заохочення: *Чи не пора тобі, хлопче, взятися за розум?* [Каранська 1995: 20]. Подібні структури розглядає й І. Р. Вихованець. Називаючи ці речення невластивими питальними, автор зауважує, що вони можуть зближуватися за значенням із спонукальними і виражати ввічливе спонування [Вихованець 1993: 146]. На існування питальних речень, які мають у собі спонування до дії, вказував і О. Д. Пономарів [Пономарів 1991: 41]. Опису категорії спонування та непрямих засобів її вираження присвячене дисертаційне дослідження С. В. Мясоєдової [Мясоєдова 2001]. Однак окремо питально-спонукальні безособово-інфінітивні речення не аналізувались і потребують лінгвістичної розвідки.

Метою статті є з'ясування механізму утворення спонукального значення в структурі питально-спонукальних безособово-інфінітивних речень шляхом їх структурно-семантичного та прагматичного аналізу.

Безособово-інфінітивні речення, оформлені як питальні, можуть виражати спонукальне значення. На відміну від власне питальних конструкцій, де мовець очікує відповіді на своє запитання, у питально-спонукальних він чекає певної дії від співрозмовника, наприклад: *[Євген Павлович зустрів її сьогодні біля контори, чимось дуже розстрясний і сумний. А тоді повернувся, блиснув трьома золотими зубами, розстібнув ще одного гудзика на своїй сорочці:] – А чого б вам, пані Ядвіго, не зателефонувати мені, скажімо о сьомій... Ні, о восьмій годині вечора? [– Як накажете, Євгене Павловичу, як накажете. – Я пропоную, а не наказую, пані Ядвіго]* (В. Яворівський) – пор.: "Пані Ядвіго, зателефонуйте мені о восьмій годині вечора". Так, у реченні – *Чи не хочеться вам порибалити?* [– *поцікавився капітан*] (Ю. Винничук) мовець висловлює

пропозицію "Порибальмо" в якомога тактовніший спосіб. Усвідомленню питального за формою речення як спонукального сприяє контекст.

Як показує аналіз, найчастіше спонукальними є питальні безособово-інфінітивні речення з модальними лексемами *хотіти, бажати, варто, треба, слід, можна, час, пора*, наприклад: *Скільки ж ту корову можна мучити? [Команда: зарізати – поступила ще вранці, на наряді, коли прийшла Сталіна] (В. Яворівський) – пор.: "Не мучте корову".* Уживання питально-спонукальних висловлень із модальним дієсловом *хотіти* дозволяє мовцеві висловити такі відтінки спонукального значення, як пропозиція, запрошення, дозвіл. Позначенню відображуваної у висловленні дії як бажаної для слухача відповідає вживання модального дієслова *хотіти* в такому висловленні: *Тобі хотілося б піти на концерт?* За ситуації, коли мовець симпатизує слухачу й припускає бажаність пропонованої йому дії, висловлення з модальним дієсловом *хотіти* сприймається як запрошення, пор.: *Тобі хочеться піти сьогодні в театр?* (з усного мовлення) – "Ходімо сьогодні в театр". До того ж, семантика модальної лексеми певним чином формує в слухача уявлення про привабливість запропонованого.

Питально-спонукальні висловлення, оформлені безособово-інфінітивними конструкціями, можуть бути як заперечними, так і стверджувальними, пор.: *Чи варто їхати туди в такий пізній час?* (= не варто їхати = не їдьте); *Чи не варто поїхати туди й подивитися на власні очі?* (= варто поїхати = поїдьте туди); *Чи не треба нам поспішати?* (= нам треба поспішати = поспішайте); *Чи треба нам так поспішати?* (= нам не треба поспішати = не поспішайте).

Для питально-спонукальних безособово-інфінітивних речень характерна наявність модальних часток **чи, хіба, невже** і т.п., наприклад: *То ж – чи пристало нам жахатися, тремтіти за своє життя? [Я упевнений – ми переможемо]* (В. Малик) – пор.: "Не жахаймося і не тремтімо за своє життя"; *[Не чекаючи, вона (Юстина) бере бика за роги:] – Хіба вам важко припинити цю війну? [Адже навіть тридцятилітні війни – колись та закінчувалися]* (М.

Матіос) – пор.: "Припиніть війну". Особливо яскраво виражають спонукальне значення речення з модальними та запереченими частками, наприклад: [*– Ну, Наталю Тарасівно,*] *а не час вам їхати пекти пляцок із маком?* [*Я до вас завтра в гості*] (Н. Тисовська); *Чи не час нам вже збиратися?* (з усного мовлення). Причому частка **чи** є факультативною, оскільки при оформленні висловлення як питального вона є додатковим засобом порівняно з інтонацією. Провідну роль у створенні спонукального значення відіграє заперечення. У дисертаційній роботі С. В. Мясоєдової аналізуються причини вибору мовцем саме такої форми свого звернення до слухача. Дослідниця зауважує, що питальним оформленням висловлення мовець ставить під сумнів заперечення і демонструє своє переконання в протилежному, для нього бажаному, що й "спонукає слухача діяти відповідно до уподобань мовця: з двох протилежних ситуацій обрати ту, на яку вказує мовець" [Мясоєдова 2001: 129]. При спонуканні у формі питання мовцем створюється ситуація, коли слухач вільний вирішувати, реалізовувати дію чи ні. Мовець цим демонструє свою повагу до вибору слухача. Проте, при спонуканні у формі питання слухач потрапляє в ситуацію, коли йому важко відмовити мовцеві. Насправді мовець дає право відмовитися слухачеві тільки на перший погляд, і можливість слухача зробити свій вибір всупереч бажанню мовця зводиться до мінімуму, наприклад: [*– Сергійко!*] *А чи не можна в тебе виміняти три повних банки зеленої на дві маленьких, [але щоб синя і жовта?]* (В. Яворівський) – пор.: "Поміняйся зі мною фарбами". Таким чином, "підкреслена ввічливість" питальних структур із запереченням є удаваною: слухач по суті потрапляє в безвихідне становище, його шанси відмовитись зводяться до мінімуму.

Заперечні питально-спонукальні конструкції, оформлені безособово-інфінітивними реченнями, позначають такі види спонукання, як: рекомендація, порада, пропозиція, натомість стверджувальні – заборону та застереження. Це зумовлено тим, що питально-заперечні форми на зразок *Чи не...?* виражають значення можливості відображуваного стану речей і його бажаності для мовця, що й дає спонуканню реалізувати цей стан речей у вигляді прохання,

пропозиції, а наявність у висловленнях на зразок *Чи не...?* лексем на зразок *пора, час, варто, слід, треба* забезпечує його сприймання вже як рекомендації, поради, прохання, наприклад: [*От подумай-но лучше,*] *чи не пора б уже по Антося послати* (А. Свидницький) – прохання. У питальних висловленнях без заперечення мовець сумнівається в доцільності відображуваного стану речей, вираженій оцінною модальною лексемою, що й зумовлює сприймання висловлення як застереження або заборони: [*– Може, я й погарячував, але скажи:*] *чи годиться жінці приймати гостей у відсутність чоловіка?* (В. Шевчук) – пор.: "Не годиться/не можна жінці приймати гостей у відсутність чоловіка" → "Я забороняю тобі приймати гостей у моїй відсутності".

Якщо питально-спонукальні безособово-інфінітивні конструкції з лексемами *варто, треба, час, пора, слід* набувають значення поради або рекомендації, то питальні висловлення з лексемою *можна* сприймаються як прохання до слухача щось зробити або дозволити зробити це мовцеві, наприклад: – *Чи можна говорити нам відверто, неформально?* (В. Яворівський) – пор.: "Поговорімо відверто, неформально".

У цілому аналіз питально-спонукальних висловлень, оформлених безособово-інфінітивними реченнями, показує, що функціонування таких висловлень як прохань, порад, пропозицій, рекомендацій, запрошень, застережень, заборон визначають такі чинники: 1) наявність у структурі модальних лексем зі значенням необхідності, можливості й бажаності здійснення дії, 2) наявність модальних та заперечних часток, 3) інтонація та контекст.

Перспективою для подальшого лінгвістичного дослідження є виявлення відношень між мовними засобами та стосунками між мовцем і слухачем, а також з'ясування їх віку, соціального статусу тощо.

ЛІТЕРАТУРА

Виноградов 1975: Виноградов В. В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике. – М.: Наука, 1975. – 559 с.

- Вихованець 1993: Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник для студентів філологічних факультетів. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
- Гордон, Лакоф 1985: Гордон Д., Лакофф Дж. Постулати речевого об'єднання // Нове в зарубіжній лінгвістиці. – Вып. 16. – М.: Прогресс, 1985. – С. 276-302.
- Каранська 1995: Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови: Навч. посібник для студ. філол. ф-тів ун-тів і пед. ін-тів України. – К.: Либідь, 1995. – 312 с.
- Мясоєдова 2001: Мясоєдова С. В. Категорія спонування і її вираження в непрямих висловленнях сучасної української мови: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 – Харків, 2001. – 177 с.
- Пономарів 1991: Пономарів О. Д. Сучасна українська мова. Синтаксис: Підручник для вузів. – К.: Либідь, 1991. – 310 с.
- Почепцов 1986: Почепцов О. Г. Основы прагматического описания предложения. – К.: Вища школа, 1986. – 115 с.

Iryna Shkitska. Interrogative-inducing impersonal infinitive sentences: some aspects of multi-level analysis.

The article is devoted to the structural-semantic and pragmatic analysis of interrogative inducing impersonal infinitive sentences. Such sentences express indirectly subjective modal meaning and function as requests, pieces of advice, suggestions, recommendations, invitations, warnings, prohibitions. Inducing meaning in analysed sentence units is provided by modal lexems in their structure with the meaning of necessity, ability and desire of performing an action, availability of modal and negative participles, and also by the intonation and the context.

Key words: *subjective modal meaning, inducement, indirect expression of the meaning, communicative purpose.*